

İLK DÖRT PLAN DÖNEMİNDE TARIM

AGRICULTURE IN THE FIRST FOUR PLAN PERIOD

Dr. Muzaffer Demirbaş

İnönü Üniversitesi İ.İ.B.F

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

e-posta: muzaffer.demirbas@inonu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-8919-0415

ATIF: Demirbaş, Muzaffer, "İlk Dört Plan Döneminde Tarım", Hikmet Yurdu, CİLT: 14, SAYI: 27, ss.107-127

ÖZ: Bu çalışmada, tarım sektörünün hangi ilke, amaç ve hedeflerle planlarda yer aldığı, ilk dört plan çerçevesinde incelenmiştir. 1963-1980 döneminde tarım sektöründeki gelişmeler; ekim alanları, kullanılan makine, gübre, üretim miktarı, verimlilik, istihdam, ihracat ve tarımın GSMH'daki payları dikkate alınarak incelenmiş ve ilk dört plan döneminde genel olarak plan hedeflerinin gerisinde kalırsa da tarım sektöründe önemli gelişmelerin olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, Tarım Sektörü, Kalkınma Planları, 1963-1980 Kalkınma Planları

Abstract

In this study, the principles, goals and objectives of the agricultural sector were examined within the framework of the first four plans. Developments in the agricultural sector in the period of 1963-1980; cultivation areas, machinery used, fertilizer, production amount, productivity, employment, export and agriculture's shares in GNP were examined. Although it generally lagged behind the plan targets in the first four plan periods, it was determined that there were important developments in the agricultural sector.

Key Words: Agriculture, Agricultural Sector, Development Plans, 1963-1980 Development Plans

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 18 Kasım/November 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 23 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Published: 01 Ocak/January 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak-Haziran /January-June

Cilt / Volume: 14 Sayı / Issue: 27 **Sez / Pub Date:** Ocak-Haziran, 2021/1 **Sayfa / Pages:** 107-127

İntihal / Plagiarism: Bu makale, iThenticate intihal programıyla tarandıktan sonra, iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Giriş

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile Türkiye’de ekonomi politikasında önemli bir dönüşüm yaşanmıştır: İthal ikameci politikalardan, dışa açık ihracata dayalı politikalara geçilmiş ve ekonomi nispi olarak liberalize edilmiştir. Bu çalışmada, ekonominin ana sektörlerinden birisi olan tarım sektöründeki gelişmeler, ekonomide korumacı ve plana dayalı politikaların uygulandığı dönem itibariyle incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsadığı dönem ekonominin beş yıllık planlar çerçevesinde yönetilmeğe başladığı 1963 yılında itibaren 1980 yılına kadar olan dönemdir.

Tarım sektöründeki üretimin büyük çoğunluğu gıda maddelerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla tarım üretiminin ülkenin milli güvenliği açısından önem arz ettiği söylenebilir. Ayrıca tarım üretiminin diğer sektörlerden farklı bazı özellikleri vardır. Tarım ürünlerinin üretimi büyük ölçüde iklim ve tabiat şartlarının etkisi altındadır. Tarım ürünlerinin talebinin fiyat ve gelir esneklikleri serttir. Tarım ürünleri fiyatlarındaki dalgalanmaların şiddetini artıran iki önemli neden vardır: Bunlardan birincisi; tarım ürünleri arzının hem artma hem de azalma yönünde, bilhassa daralma istikametinde az esnek oluşudur. Talebin azaldığı, fiyatların düşmeye başladığı ve arzın azaltılması gerektiği zamanlarda çiftçi üretimini kısımaz. Arzın az elastiki olması, talepteki nispeten ufak değişimler karşısında fiyatların şiddetle dalgalanmasına sebep olur. Tarım ürünleri fiyatlarındaki dalgalanmaların şiddetini artıran ikinci neden tarım ürünlerinin çoğuna karşı talebin az esnek oluşudur. Çünkü tarım ürünlerinin önemli bir kısmını gıda maddeleri teşkil eder. Oysa, insanların gıda ihtiyaçları sınırlıdır. İnsanların gelirleri arttıkça bütçesi içinde tarımsal ürünlere ayırdığı pay nispi olarak azalmaktadır. İktisatta Engel Kanunu olarak adlandırılan bu kanun nedeniyle tarımsal ürünlere karşı olan talep, gelir artışını izleyememektedir.¹

1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin, Osmanlı İmparatorluğundan devraldığı ekonomik miras oldukça sıkıntılı bir görünüm arz etmekteydi. Buna rağmen kalkınma ve muasır medeniyetler düzeyine ulaşmak ana hedef olarak tespit edilmiştir. Tam bağımsızlığın ise ancak iktisadi bağımsızlıkla sağlanabileceği ifade edilmiştir. Cumhuriyeti kuran kadronun kalkınmadan anladığı sanayileşmektir. Dolayısıyla iktisat politikaları belirlenirken sanayi öncelikli sektör olarak yer alırken tarım sektörünün nispeten ihmal edildiğini söyleyebiliriz. “Atatürk’ün tarım politikasının temel ilkesi, sektörün toplu kalkınmasını sağlamak ve çağdaşlaşma hedefine uyum sağlayacak gelişme içinde olmaktır. Bu nedenle tarım sektörü, tüketici olmak için satın alma gücü kazanacak

¹ Dündar Sağlam, *Türkiye Ekonomisi*, Sanem Matbaası, Ankara, s.128,129.

rasyonel üretim modeline sahip olmalıdır.”² 1930’lu yıllarda istihdamın yaklaşık %82’si, ihracatın yaklaşık %80’i, GSMH’nın %40’ını oluşturan tarım sektörüne, yatırımların sadece %10’u tahsis edilmiştir.³ İkinci Dünya Savaşı’nın damgasını vurduğu 1940’lı yıllarda tarım sektörü bu tablodan tabii olarak olumsuz etkilenmiştir. Uygulanan savaş ekonomisi politikalarıyla birlikte 900 bin civarında asker her an savaşa girecekmiş gibi silah altında bulundurulmuştur. Bu durumun ekonomiye getirmiş olduğu çeşitli yüklerin yanı sıra bu kadar emek gücünün üretimden çekilmiş olması tarımsal üretimi de olumsuz etkilemiştir. Tarımsal hasıla 1945 yılında 1939’da ulaştığı seviyenin %60 altına inmiş, kişi başına GSMH 1938 -1939’daki 114,5 TL seviyesinden savaşın son yıllarında (1944-45)’de 79,4 TL’ye gerilemiştir.⁴ Marshall Yardım Planıyla birlikte 1948 yılından sonra tarımda makineleşmenin arttığı, 1950 yılından itibaren tarımın toplam krediler ve yatırımlar içindeki payında da artışların olduğu görülmektedir.

1963’te Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulanmaya başlanmasıyla birlikte beşer yıllık planlar çerçevesinde ekonomi yönetilmeye başlanmıştır. “İlk dört ‘plan’ döneminde siyasal ve iktisadi yaşamda büyük iniş çıkışlar (istikrarsızlık) olmuştur. Bu nedenle planı hazırlayıp yürürlüğe koyan hükümetler, dönemi tamamlamadan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Gelen hükümet gidenin yaptığı planın dönemini tamamlarken ‘yıllık programlar’ aracılığıyla kendi iktisadi ve sosyal tercihlerini uygulamaya aktarma yoluna gitmiştir”⁵. Planlarda tarım sektörünün nasıl yer aldığı ve sektördeki gelişmeler aşağıda incelenmeye çalışılmıştır.

1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) Dönemi

BBYKP’nda tarım politikasının amaçları; enflasyona sebep olmadan hedeflenen büyüme hızının sürdürülmesi ve tarım üretiminin artırılarak, sanayileşme için ihracatı geliştirmek ve sanayi için artan ham madde ihtiyaçlarını karşılamak olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda ekonomik amaçların yanı sıra sosyal amaçlar da hedeflenmiştir; işsizliğin giderilmesine yardım etmek suretiyle tarım dışı kesimlerin iş yaratma imkânlarının üstünde, köyden şehre işçi akımının yarattığı düzensiz şehirleşmenin önüne geçmek, beslenme seviyesini düzeltmek ve bu bağlamda hayvani proteinli besinleri artırmak. Ayrıca, tarım politikasıyla genel kalkınma politikasının birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu ve

² Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci*, Diyalog Yayınları, İstanbul, 1997, s.134.

³ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, (5. Baskı), Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, s.62.

⁴ Hüseyin Şahin, a.g.e., s.81.

⁵ Erdinç Tokgöz, *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*, (5.Bası), İmaj Yayınevi, Ankara, 1999, s.145.

bu bakımdan tarım kalkınma politikasının bu genel çerçeve içinde düşünüldüğü ifade edilmiştir⁶.

Tarım sektörü için uygulanacak maliye politikalarıyla, sübvansiyonların istisnai haller dışında nihai ürün yerine üretkenliğin artırılması amacıyla girdilere verilmesi ilkesi benimsenmiştir. Vergilendirmede sektörün içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal şartların dikkate alınacağı ve tarımda üretkenliği azaltıcı yönde bir etki yapmasından sakınılacağı ifade edilmiştir⁷.

Tarım sektöründe üretim hedefleri belirlenirken, beş yıl gibi kısa bir dönemde tarımda köklü bir değişikliğin beklenemeyeceği belirtilerek, istenilen gelişmenin ancak sınırlı yatırım kaynaklarının rasyonel bir şekilde kullanılması ve üretkenliğin artırılmasıyla elde edilebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca beş yıllık plan döneminde öngörülen gelişmenin, geçmiş yıllardaki gelişme hızından pek yüksek olmayacağı ifade edilmiştir. Toplam tarımsal üretimde, BBYKP döneminde 1962 yılı 100 kabul edildiğinde 1967 yılında üretim indeksinin 125,6 olacağı öngörülmüştür⁸.

BBYKP döneminde yapılacak tarım yatırımlarının toplam miktarı, 123,8 milyon liralık tarımsal eğitim yatırımları hariç 11,3 milyar lira olarak belirlenmiştir⁹. Ayrıca ihracatımızın büyük oranda tarım ürünlerine dayanacağı öngörülmüş, plan döneminde geleneksel ihrac maddelerinin geçmişteki eğiliminin devam edeceği ve taze meyveler, canlı hayvan, balık, orman ürünleri ihracatında büyük gelişme olacağı tahmin edilmiştir¹⁰.

Entansif tarıma geçiş, planın bir başka hedefini teşkil etmektedir. Bu bağlamda, arazi ıslahı, sulama, kimyevi gübre kullanımı, ıslah edilmiş tohumluk kullanımı, makineleşme gibi hususlar ele alınmıştır. Bu hususlarda hedefler tayin edilirken sadece nicel bir artış değil nitel bir gelişme de hedeflenmiştir. Örneğin plan döneminde traktör sayısının yüzde 14 artacağı tahmin edilmiş ancak bu dönemde traktör sayısında önemli bir artış sağlamaktan çok, mevcut traktör parkının tam çalışır durumda olmasını sağlama esas alınmıştır¹¹.

⁶ T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, *BBYKP*, Ankara, 1963, s.145.

⁷ BBYKP, s.146,147.

⁸ BBYKP, s. 148,149.

⁹ BBYKP, s. 162.

¹⁰ BBYKP, s. 171.

¹¹ BBYKP, s. 179.

2. İkinci Beş Yıllık Kalınma Planı (1968 – 1972) Dönemi

İBYKP döneminde tarımın GSMH içindeki yerinin küçüleceği, sanayi payının artacağı ve böylece ekonomide büyümenin hava şartlarından bağımsız ve istikrarlı olacağı düşünülmüştür¹². Bu plan döneminde GSMH’da yıllık yüzde 7’lik bir artışın ve çeşitli sektörlerde öngörülen gelişmelerin sağlanması için toplam olarak, stoklar hariç, 1965 fiyatları ile 111,5 milyar TL yatırım yapılması gerektiği hesaplanmıştır. İkinci Plan döneminde yaratılacak yeni kapasitelerin yatırımları yanında, mevcut kapasitelerin daha verimli bir şekilde kullanılma imkânları ve çeşitli sektörlerin uzun vadede üretim artışı sağlayan yatırım ihtiyaçları göz önünde tutulmuştur. Birinci Plan yatırımları ile karşılaştırıldığında İkinci Plan yatırım seviyelerinde büyük artışlar ve toplam yatırımın sektörlere göre dağılımında önemli değişiklikler olduğu görülmektedir. Uzun vadede ekonomik kalkınmanın sürükleyici sektörü olması öngörülen imalat sanayii yatırımlarına öncelik verilmiş ve imalat sanayii yatırımlarının yaklaşık iki kat artırılması programlanmıştır¹³. Ancak, dönem başında GSMH içinde tarımın payı %27,9, sanayi payı %21,5, hizmetlerin %50,6 iken; 1972 sonunda tarım %24,6, sanayi %22 ve hizmetler %53,3 olmuştur. Yani tarımdaki daralmaya karşılık hizmetler sektörü genişlemiştir. Sanayi sektörünün payı hemen hemen sabit kalmıştır.¹⁴ İkinci Planda, tarım sektörüne ayrılan yatırımların toplam yatırımlar içindeki nispi payı yüzde 15,2 olarak belirlenmiştir. Birinci Plan döneminde bu payın yüzde 15,4 olduğu dikkate alındığında tarım yatırımlarında çok küçük bir azalmanın olduğu görülmektedir. İkinci Plan döneminde tarım yatırımlarının yüzde 53’ü su kaynaklarının düzenlenmesi ve geliştirilmesine, yüzde 21,5’lik dilimi de makine ve teçhizat yatırımlarına ayrılmıştır¹⁵. Tarım yatırımlarında önemli bir yer tutan makine ve donatım yatırımlarının yüzde 95’inin çiftçiler tarafından yapılacağı tahmin edilmiş ve bu yatırımların tarımda teknolojik ilerleme açısından gerekli olduğu kabul edilmiştir. Araştırma ve yayım hizmetlerinin ise kamunun tarım yatırımlarının içinde önemli bir yer tutacağı planda ifade edilmiştir¹⁶.

İkinci Planda, tarım politikasının hedefleri; tarımda üretimin tabiat şartlarına bağımlılık derecesini azaltmak, üretimin artış hızının ekonomide enflasyon baskısı yaratmayacak ve kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesine destek olacak bir seviyede tutulması olarak belirtilmiştir. Bir diğer hedef gıda maddeleri talebinin ithalata ihtiyaç duyulmadan iç üretimle karşılanması olmuştur¹⁷. İkinci Plan döneminde gelir ve nüfus artışının

¹² T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, *İBYKP*, Ankara, 1968, s.296.

¹³ İBYKP, s. 296, 297.

¹⁴ Erdiç Tokgöz, a.g.e, s. 157.

¹⁵ İBYKP, s.298.

¹⁶ İBYKP, s.305.

¹⁷ İBYKP, s.302.

doğuracağı gıda ihtiyacını yurt içi üretimle karşılayabilmek için tarımsal katma değer in beş yılda yüzde 23 artırılması gerekli ve ulaşılabilir görülmüştür¹⁸. Ayrıca tarımsal bün-yenin uzun vadede hızlı ve dengeli gelişmeyi mümkün kılacak şekilde düzenlenmesi, yeterli ve dengeli beslenme için toplam besin birleşiminde hayvansal proteinlerin artırılması hedeflenmiştir. Tarımın modernize edilmesi noktasında, modern girdi ve araç kullanımında daha iyi bileşim gerçekleştirmek için üretim teknolojisinin seviyesinin yükseltilmesi ve verimlilik artışı da hedeflenmiştir. Planın sosyal amaçlarının gerçekleşmesine yardımcı olmak noktasında tarım içi istihdam yaratma imkânları üzerinde durulması ve sektör içi ve diğer sektörlerle tarım arasındaki gelir farklılıklarının azaltılması esas olarak kabul edilmiştir¹⁹.

İkinci Planda, tarımda fiyat politikasının üretkenliği artırıcı bir araç olarak kullanılması kabul edilmiştir. Bu bağlamda da verimliliği artıran girdilerin fiyatlarının yükselmesini önlemek amaç olarak kabul edilmiştir. Bunlarla birlikte tarımsal üretimin mevsimlik özelliği, yıllık dalgalanmaları ve diğer nedenlerden doğan fiyat dalgalanmalarının önlenmesi esas olarak belirlenmiş ve desteklenme alımlarının buna göre yürütülmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir. Tarım fiyat politikasıyla, tarımsal ürünlerin fiyatlarının yüksek tutulması gibi bir amacın olmadığını ifade etmeliyiz²⁰.

Tarım kredileri noktasında İkinci Planda: Tarımda teknolojik gelişme sağlayacak ve verimliliği artıracak, iyi tohum, yem, gübre, ilaç ve yakıt gibi girdilerin kullanılmasını artırmak, bu kredilerin amacı olarak belirlenmiştir. Bu gibi kredilerin aynı olarak verilmesi genişletilecek ve kredi uygulamasında et, yağlı tohum ve hububat gibi iç talebi tam olarak karşılanmayan ürünlerle, ihracatında önemli artışlar beklenen ürünler öncelikli olacaktır. Kredilerin bölgesel dağılımı buna göre yapılacaktır²¹.

Ayrıca küçük ve orta çiftçilerin ihtiyacı olan modern araç ve verim artırıcı girdilerin sağlanmasında ve teknolojiye ilişkin yeni bilgilerin yayılmasında kooperatiflerden yararlanılacağı İkinci Planda ifade edilen diğer bir hususu teşkil etmektedir²².

3. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973 -1977) Dönemi

ÜBYKP döneminde tarımsal üretimin, yılda ortalama yüzde 4,5 oranında artırılması öngörülmüştür²³. Bu dönemde, 1971 fiyatlarıyla toplam 281,1 milyar TL'lık sabit

¹⁸ İBYKP, s.304.

¹⁹ İBYKP, s.302.

²⁰ İBYKP, s. 308.

²¹ İBYKP, s. 308.

²² İBYKP, s. 308.

²³ T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, *ÜBYKP*, Ankara, 1973, s.214.

sermaye yatırımı yapılması ve bu yatırımların yüzde 56,3'lük kısmının (158,4 milyar TL) kamu tarafından, yüzde 43,7'sinin (122,7 milyar TL) özel sektör tarafından yapılması planlanmıştır. Toplam sabit sermaye yatırımları içinde tarım sektörünün payı yüzde 11,7 olarak belirlenmiştir. 1971 yılı fiyatlarıyla 33 milyar TL olacağı ifade edilen tarım sektörü sabit sermaye yatırımlarının yüzde 52,7'sinin (17,4 milyar TL) kamu tarafından, yüzde 47,3'nün (15,6 milyar TL) özel sektör tarafından yapılacağı ifade edilmiştir²⁴. Tarım sektörü yatırımlarının; yüzde 43,1'nin su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, yüzde 33,8'inin traktör, makine ve ekipmanlara yapılması öngörülmüştür. Bu alanlar dışında, yüzde 5,5'inin araştırma ve yayıma, yüzde 3,5'nin tarımsal bina ve pazarlama tesisleri, yüzde 1,9'unun tohum ve meyvelik, yüzde 0,4'ünün damızlık geriye kalanının ise ormancılık su ürünleri şeklinde dağılacağı planlanmıştır²⁵.

Tarım sektörünün planlaması şu esaslara göre yapılmıştır: 1) Bu sektörün gelişme hızının ekonomide dar boğazlara ve enflasyona yol açmayacak bir düzeyde tutulması 2) Çiftçinin yaşama düzeyinin yükseltilmesi 3) Teknolojinin geliştirilmesi 4) Hızla artan nüfus ve yaşama düzeyindeki gelişmelere bağlı olarak gelişen iç talebin karşılanması 5) Beslenme dengesinin iyileştirilmesi 6) İhracat potansiyelinden yararlanılması²⁶.

Üçüncü Plan döneminde tarım sektörüne ilişkin ilkeler tespit edilirken, işlenen toprakların sınırlarına yaklaşıldığı, tarımda teknolojinin genel olarak geri olduğu ve verimliliğin belirli ürünler dışında düşük olduğu, alt yapının eksik olduğu ve kamu hizmetlerinin yeterli olmadığı göz önünde bulundurulmuştur²⁷. Bu bakış açısı altında, söz konusu dönem için tarım sektörüne ilişkin kabul edilen ilkeler planda şu şekilde yer almıştır²⁸:

- Tarımda üretim artışları: Daha ileri teknoloji ile verimliliğin artırılması, tarımın ekonomiye katkısını en yüksek düzeye çıkaracak üretim bileşiminin gerçekleştirilmesiyle sağlanacak ve bunun gereği olarak ta toprakların özelliklerine göre kullanılmasına çalışılacaktır
- Pazara dönük üretimin artırılması için plan döneminde ulaşım ağı, pazarlama alt yapıları, istikrarlı fiyatlar, etkin bir kredileme düzeni ve örgütlenme en önemli faktörler olarak dikkate alınacaktır.

---

²⁴ ÜBYKP, s.170.

²⁵ ÜBYKP, s.217.

²⁶ ÜBYKP, s.208, 209.

²⁷ ÜBYKP, s.216.

²⁸ ÜBYKP, s.216-218.

- Tarımsal üretim hedeflerine ulaşmak için tarımda yapılması öngörülen yatırım ve harcamalar kısa sürede beklenen gelişmeyi sağlayacak şekilde gerçekleştirilecektir, özellikle, sermaye/hasıla oranı düşük, olgunlaşma süresi kısa projeler öncelik olacaktır. Bununla birlikte, gelişme potansiyeli uzun dönemde değerlendirilebilecek bölgelerde, toprak ve su kaynaklarını geliştirmeye dönük alt yapı ve bunların gerektirdiği üst yapı çalışmaları yapılacaktır.
- Çiftçilerin yatırımlarının ve girdilerinin finansmanında tarım kredileri uygulaması, plan üretim hedeflerine uygun programlar çerçevesinde hazırlanacak ve belirli projelere bağlanarak yürütülecektir. Küçük çiftçilere kredinin, geliştirilecek kredi kooperatifleri eliyle aynî olarak verilmesi yaygınlaştırılacaktır. Kredilendirmede hayvancılık, yem üretimi, yağlı tohum üretimi, balıkçılık, ihracatı hızla artan ürünler ve teknolojiyi iyileştirecek girdiler öncelik olacaktır.
- Üreticiye adil ve istikrarlı gelir sağlamak, tüketiciyi yüksek fiyatlarla karşı karşıya bırakmamak, aynı zamanda ihraç ürünlerinin rekabet şartlarını iyiye götürmek üzere fiyat ve destekleme alımları konusunda seçici ve ölçülü olunacak, iç ve dış pazarlar devamlı olarak izlenecektir
- Fiyat müdahalelerinin zorunlu görüldüğü hallerde enflasyonist baskıyı asgariye indirmek, kredi ve finansman kaynaklarını zorlamamak ve gereksiz stok birikimlerini önlemek için destekleme fiyatları ürünlerin özelliğine göre, ekiminden veya hasadından önce belirlenecektir. Desteklemede ekonomik ve sosyal amaçlar göz önüne alınarak ürün destekleme fiyatı, yörelere, ürün kalitesine ve satın alınacak miktara göre farklılaştırılacaktır. Hayvancılığın önemine binaen perakende et fiyatlarına tavan fiyat yerine, canlı hayvanlarda taban fiyat sistemi getirilecektir. Dış pazarlarda talep-fiyat esneklikleri yüksek olan ürünler desteklemelerde öncelik kazanacaktır.
- Dağınık bir özellik gösteren köy yerleşim düzeni içerisinde tarımsal hizmetler, çevredeki çiftçiye seçilecek merkezi nitelikteki köylerden götürülecektir.
- Tarım eğitimi ve öğretimi yeniden gözden geçirilecek, teknisyen talebini karşılayacak miktarın üzerinde kalan okullar, pratik tarım merkezleri yapısında düzenlenerek teknolojik gelişmeleri yakından izlemek üzere hizmet içi eğitim, usta yetiştirme ve çiftçi eğitimi amacına yönelecektir.
- İhracata dönük meyve ve sebze üretiminde dış pazar isteklerine uygun üretim planları yapılacak; tarla pazar ve işleme sanayii arasında tutarlı bir ilişki kurulacaktır.

Bu dönem için belirtmek gerekir ki; "Türkiye'nin kaderi neredeyse bu yıllarda ortaya çıkan ve daha önce pek de öngörülemeyen toplumsal-politik ya da toplumsal ve politiko-ekonomik veya salt ekonomik olsa da politik sonuçları olan olaylar dizisiyle çizilir oldu."²⁹ Bu dönemde, 7 kez art arda hükümet değişikliği olmuştur. Böylesi bir konjonktürde, plan hedeflerinin gerçekleştirilmesi yönünde çabaların olduğunu söyleyebilmek pek de mümkün değildir.

4. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) Dönemi

DBYKP döneminde tarımsal ürünlerin yurt içi talebinin yılda ortalama yüzde 5,1 oranında artacağı tahmin edilmiş ve 1979-1983 döneminde tarımsal ürünlerin ihracatının yılda ortalama yüzde 7,2 oranında artırılması hedeflenmiştir. Bir başka hedef ise tarımsal üretimin yıllık ortalama yüzde 5,3 oranında artırılmasıdır³⁰. Bu dönemde yapılacak toplam sabit sermaye yatırımları 1978 fiyatlarıyla 1.575,8 milyar TL olarak belirlenmiş ve bu toplam sabit sermaye yatırımlarının 898,3 milyar TL'lik kısmının kamu kesimi tarafından, 677,5 milyar TL'lik kısmının ise özel kesim tarafından yapılacağı tahmin edilmiştir³¹. Bu dönemde tarım sektörüne yapılacak toplam sabit sermaye yatırımları ise 1978 fiyatlarıyla 191,6 milyar TL olarak belirlenmiştir. Bu yatırımın yüzde 48,7'si (93,4 milyar TL) kamu kesimi tarafından, yüzde 51,3'ü (98,2 milyar TL) özel kesim tarafından gerçekleştirilmesi öngörülmüştür³². Bu hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik ilke ve politikalar şu şekilde ifade edilmiştir³³:

- Tarımdaki gelişmeyi plan hedefleriyle tutarlı düzeyde sürdürebilmek için, tarımsal üretimde verimliliğin artırılması, kalitenin yükseltilmesi, tarımda hava şartlarına bağımlılığın en aza indirecek teknolojilerin yaygınlaştırılması, kurumsal yapının düzenlenmesi esas alınacaktır. Dengeli beslenme açısından iç talebin gerektirdiği ürünler ile ihracat potansiyeli olan ürünlerin üretimine öncelik verilecektir. Gıda maddeleri arzının, ekonomide bu mallara bağlı olarak enflasyonist baskıların doğmasını önleyecek düzeyde tutulması gözetilecektir.
- Tarımda verimliliğin artırılması için sulama ve toprak koruma yatırımlarına ağırlık verilecek; su ve toprak kaynaklarının geliştirilmesi, öncelikle kurak bölgelerden olmak üzere, artırılacak; küçük su kaynaklarının geliştirilmesi yurt düzeyine yaygınlaştırılacaktır. Başta gübre olmak üzere modern girdi kullanımı,

²⁹ Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, (1. Basım), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.117.

³⁰ T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı, *DBYKP*, Ankara, 1979, s.333.

³¹ DBYKP, s.212.

³² DBYKP, s.336.

³³ DBYKP, s.337-340.

toprak işleme, ekim alet ve makinelerinin kullanılması desteklenerek makine-gereç dengesi kurulacaktır.

- Demokratik hukuk devleti ve Anayasa kuralları çerçevesinde yapılacak olan toprak reformu yaygın bir kooperatifleşme ile birlikte gerçekleştirilecek ve toprak-insan ilişkileri yeniden düzenlenecektir. Kamulaştırma, gerektiğinde orman kapsamı dışına çıkarma, savunma gereksinimlerine ayrılan topraklardan uygun bölümleri tarımsal topraklara katma, hazine elindeki toprakları dağıtma yollarıyla ekilebilir toprakların genişletilmesi ve düzenlenmesi, altyapı, ucuz girdi sağlama ve ürünlerin değerlendirilmesi gibi temel hizmetleri de kapsayan bir anlayış ve bütünlük içinde ele alınacaktır.
- Devlet üretme çiftlikleri mal varlıklarını en üst düzeyde kullanarak çevrelerine daha etkili hizmet götürecektir; tohumluk, damızlık, fidan sağlayacak teknolojinin yaygınlaştırmasını hızlandıracak ve yörelerinde oluşturulacak kooperatifleri makine-gereç yönünden destekleyeceklerdir.
- Kamu ve savunma hizmetleri için ayrılan topraklarda, asıl kullanım amacıyla çelişmeyecek biçimde, tarım ve hayvancılık yapılacaktır. Tarıma elverişli verimli toprakların kentleşmesi, sanayi alanına dönüştürülmesi gibi amaç dışı kullanımlarını önleyici yasal düzenlemeler getirilecektir.
- Tarımsal hedeflerin gerçekleştirilmesinde temel araç, üretim planlamasına imkân tanıyacak ve kırsal kesimde hakça bir düzenin oluşturulmasına önemli katkısı olacak kooperatifleşmedir. Tarımsal girdilerin sağlanmasından pazarlamasına kadar tüm tarımsal faaliyetlerin etkinlikle gerçekleştirilmesini sağlayacak; modern girdilerin, makine-gereç ve teknik bilginin yaygın kullanılmasını gerçekleştirecek çok ortaklı, gönüllü, güçlü üretim kooperatifleri ile üst örgütleri planlama sürecinin etkin bir aracı olacaklardır.
- Fiziki üretim hedeflerini ve en uygun bitki desenini gerçekleştirecek ölçek büyüklüğünü sağlayacak bu tür bir kooperatifleşme yoluyla etkinleştirilecek tarımsal planlama, kır ve kent girişimini uyumlaştıracak, üretim ve verim artışını gerçekleştirecek, toplumun dengeli beslenmesini sağlayacak, sınai gelişmeyi hızlandıracak ve ihracatı artıracaktır.
- Tarımda kamu eliyle sağlanan hizmetlerden yararlanmada kooperatifleşmiş üreticilere öncelik tanınacak, modern girdi kullanımı ve sulama kooperatifleri eliyle yaygınlaştırılacaktır.

- Tarımsal destekleme politikası, tarımsal planlamanın etkin bir aracı olarak kullanılacaktır. Fiyat yoluyla desteklenen tarımsal ürünlerin fiyatlarının saptanmasında, destek konusu ürünlerin birbirleriyle ve destek konusu olmayan tarımsal ve sınai ürünlerle olan göreceli fiyat ilişkileri gözetilecektir.
- Kredilemedeki başlıca güvenceyi kooperatiflerin projelerine ve üretim değerlerine dayandıran bir uygulama geliştirilecektir. Tarımsal kredileme, tarımın modernleşmesine gerçek anlamda katkı sağlayıcı bir yapı ve işleyiş düzenine kavuşturulacaktır.
- Pazarlama imkânlarını geliştirmek amacıyla, aracı kademelerin en aza indirilmesini sağlayan üretici ve tüketici kooperatifleri ile birliklerin imkânları genişletilip etkinleştirilecektir. Pazarlama sisteminin iyileştirilmesi yönündeki girişimler, üretim bölgelerinde ve pazarlama zinciri içinde gerekli yerlerde ürünlerin niteliğine göre ihtiyacı karşılayacak depolama birimlerinin kurulması desteklenecektir.
- Tarımda kamu eliyle sağlanan hizmetlerden yararlanmakta kooperatifleşmiş küçük çiftçilere öncelik tanınacaktır. Küçük çiftçinin gelirini yükseltecek projelerin geliştirilmesine ve uygulanmasına ağırlık verilecektir.
- Tarımda modern teknik bilginin yayılması amacıyla yürütülen yayım hizmetleri, ürün önceliklerine göre, projelere bağlı olarak düzenlenecek; uygulama sürekli izlenecek ve değerlendirilecektir.
- Tarımsal makine ve gereçlerin daha verimli kullanılmasını sağlamak amacıyla, özellikle traktör, biçerdöver ve harman makinesi gibi büyük kapasiteli makinelerin ortak kullanılmaları özendirilecektir
- Tarımsal makineleşmenin gereği olarak, her düzeyde yetişkin insan gücünün sağlanmasına olanak verecek meslek içi öğretim ve eğitim, ilgili üniversitelerle işbirliği yapılarak düzenlenecektir.

Ancak, DBYKP uygulanmadığını söyleyebiliriz. Zira yaşanan sosyal, siyasi ve iktisadi çalkantılar buna müsaade etmemiştir.

5. İlk Dört Plan Döneminde Tarımdaki Gelişmeler

Birinci Planın uygulanmaya başladığı yılda Türk tarımında toplam kara saban sayısı 1.963.632, traktör sayısı 50.844, biçer döver sayısı 5.931 adettir. Bazı yıllarda dalgalanmalar göstermekle birlikte, kara saban sayısının genel olarak bir azalma eğilimi gösterdiği, buna mukabil traktör ve biçer döver sayısının ise artış eğilimi gösterdiği Tablo

1’de görülmektedir. 1980 yılında kara saban sayısı 953.292 gerileyerek, tarım üretiminde kullanılan karasaban miktarında yaklaşık %52’lik bir azalma yaşanmıştır. 1980 yılında mevcut traktör sayısı 1963 yılına göre yaklaşık 8,5 kat artarak 436.369’a yükselmiştir. Bu dönemde biçer döver sayısı da 2,3 kat artarak 13.667’ye yükselmiştir. Bu görünüm, ilk dört plan döneminde Türk tarımında kullanılan modern tarımsal alet ve makine sayısında önemli gelişmelerin yaşandığını ifade etmektedir.

Tablo 1: Seçilmiş Tarımsal Alet ve Makine Sayısı

Yıl	Kara saban	Traktör	Biçer döver
1963	1 963 632	50 844	5 931
1964	1 981 000	51 781	6 790
1965	2 031 400	54 668	6 540
1966	2 084 900	65 103	7 200
1967	2 064 300	74 982	7 840
1968	1 983 800	85 475	8 200
1969	1 908 200	96 407	8 300
1970	1 994 722	105 865	8 568
1971	1 846 360	118 825	8 662
1972	1 757 114	135 726	9 029
1973	1 555 313	156 139	10 023
1974	1 540 691	200 466	10 796
1975	1 381 142	243 066	11 245
1976	1 340 712	281 802	12 586
1977	1 126 230	320 578	19 875
1978	1 024 312	370 259	11 771
1979	984 591	440 502	12 583
1980	953 292	436 369	13 667

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s.192

Tablo 2 incelendiğinde, modern tarım makinelerinin miktarındaki artışa paralel olarak ekili alanların bu makinelerle işlenen miktarında oldukça önemli artışların olduğu görülmektedir. 1960 yılında işlenen toplam 23.264 bin hektar alanın 3.160 bin hektarı traktörle işlenirken, hayvanla işlenen alan 20.104 bin hektardır. 1976 yılında toplam işlenen alan miktarı artarak 24.239 bin hektara ulaşmış; bu alanın 21.135 bin hektarı traktörle, 3.104 bin hektarı ise hayvanla işlenmiştir. Bu verilerden anlaşıldığı üzere 1960-1976 arasında hayvanla işlenen ekili alan miktarı yaklaşık %85 azalmış buna mukabil traktörle işlenen ekili alan miktarı yaklaşık 6,7 kat artmıştır.

Tablo 2: Ekili Alanın Hayvanla ve Traktörle İşlenen Kısmı (1.000 Hektar)

Yıllar	Hayvanla İşlenen	Traktörle İşlenen	Toplam
1960	20.104	3.160	23.264
1965	19.456	4.100	23.556
1970	16.354	7.940	24.274
1975	6.177	18.230	24.407
1976	3.104	21.135	24.239

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980, s.142

Tablo 3 ve 4'te kimyasal gübre tüketim ve arzına ilişkin gelişmeler verilmektedir. 1960 yılında toplam kimyasal gübre tüketimi 107 bin ton iken, 1976 yılında yaklaşık 56 kat artarak 5.972 bin tona ulaşmıştır. 1963 yılında arz olunan toplam kimyasal gübre miktarı 466 bin ton olup, bunun 325 bin tonu yerli üretim, 141 tonu ithalattan oluşmaktadır. 1976 yılında toplam gübre arzı 14 kat artarak 6.675 bin tona ulaşmıştır.

Tablo 3: Türkiye'de Kimyasal Gübre Tüketimi (Bin Ton)

Yıllar	Azotlu	Fosforlu	Potashlı	Toplam
1960	46	60	1	107
1965	350	452	11	813
1970	1157	1035	23	2215
1975	1622	2027	43	3692
1976	3044	2889	42	5972

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980, s.143

Tablo 4: Türkiye'de Kimyasal Gübre Arzı (Bin Ton)

Yıllar	Üretim	İthalat	Toplam
1963	325	141	466
1964	317	146	463
1965	379	458	837
1966	380	705	1085
1967	361	1279	1640
1968	403	2065	2466
1969	523	1847	2370
1970	786	1204	1990
1971	977	1426	2403
1972	1435	2498	3933
1973	1216	3847	5063
1974	1458	1336	2794
1975	2685	439	3124
1976	2924	3751	6675

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980, s.144

Tablo 5'de tarım ve orman alanlarının gelişimi gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde ilk planın uygulandığı 1963 yılında toplam tarım alanının 23.913 bin hektar olduğu ve bu alanın 15.276 bin hektarında ekimin yapıldığı 8.637 bin hektarın ise nadasa bırakıldığı görülmektedir. 1980 yılda ise toplam tarım alanının 647 bin hektar genişleyerek 24.560 bin hektara ulaşmış ve bu toplam alanın 16.372 bin hektarında ekim yapılırken, 8.188 bin hektar alanın nadasa bırakılmıştır. Bu verilere göre, tarım alanı miktarında önemli bir değişimin olmadığı ve tarım alanının limitlerine ulaşıldığı söylenebilir. İlk dört plan döneminde, sebze bahçeleri, bağ alanları, meyve, içecek ve baharat bitkileri alanlarında genel olarak bir artış trendinin olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Aynı dönem için orman alanının 10.584 bin hektardan 20.155 bin hektara yükseldiği görülmektedir.

Tablo 5: Tarım ve Orman Alanları

(Bin hektar)

Tarih	Tahıllar ve diğer bitkisel ürünlerin alanı			Sebze Bahçeleri alanı	Bağ alanı	Meyve, içecek ve baharat bitkileri alanı	Zeytin ağaçlarının kapladığı alan	Orman alanı
	Toplam	Ekilen alan	Nadas					
1963	23 913	15 276	8 637	-	794	806	607	10 584
1964	23 843	15 367	8 476	-	800	813	636	10 584
1965	23 841	15 294	8 547	-	800	862	643	10 584
1966	23 982	15 454	8 528	-	830	888	666	10 584
1967	23 858	15 515	8 343	-	840	900	674	12 578
1968	24 092	15 400	8 692	416	848	938	723	18 273
1969	24 672	15 848	8 824	445	838	951	726	18 273
1970	24 296	15 591	8 705	448	845	1 019	731	18 273
1971	24 527	15 924	8 603	451	847	1 044	740	18 273
1972	25 043	16 047	8 996	530	850	1 052	751	18 273
1973	25 014	16 062	8 952	530	816	1 153	775	19 136
1974	24 660	16 154	8 506	501	795	1 187	785	20 170
1975	24 418	16 241	8 177	490	790	1 163	801	20 170
1976	24 265	16 343	7 922	619	768	1 263	810	20 170
1977	24 478	16 537	7 941	592	760	1 290	816	20 155
1978	24 549	16 349	8 200	571	790	1 321	811	20 155
1979	24 995	16 607	8 388	616	850	1 352	812	20 155
1980	24 560	16 372	8 188	596	820	1 386	813	20 199

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s.165

İlk dört plan döneminde seçilmiş bazı ürünlerin ekiminin yapıldığı tarım alanı ve üretim miktarı tablo 6'da verilmiştir. 1963 yılında 7.850.000 hektar alanda 10.000.000 ton buğday üretimi gerçekleştirilirken, 1980 yılına kadar buğday ekim alanının genelde bir genişleme eğilimi göstererek 9.020.000 hektara ulaşmış ve üretim miktarı da 16.500.000 tona yükselmiştir. Benzer şekilde tütün, pamuk, şeker pancarı ve ayçiçeği ekim alanları da 1963-1980 döneminde genişlemiş söz konusu ürünlerin üretiminde de önemli artışların olduğu tablo 6'da görülmektedir.

Tablo 6: Seçilmiş Bazı Ürünlere Ait Ekilen Alanı ve Üretim Miktarı

Tarih	Ekilen Alan (Hektar)					Üretim Miktarı (Ton)				
	Buğday	Tütün	Pamuk	Şeker Pancarı	Ayçiçeği	Buğday	Tütün	Pamuk	Şeker Pancarı	Ayçiçeği
1963	7.850.000	235.669	628.485	134.585	94.000	10.000.000	132.183	257.500	3.280.715	87.000
1964	7.870.000	272.069	680.000	186.750	160.000	8.300.000	193.668	326.000	4.705.783	165.000
1965	7.900.000	222.063	685.000	157.749	160.000	8.500.000	124.000	325.000	3.421.353	160.000
1966	7.950.000	284.945	712.000	153.254	218.000	9.600.000	164.197	382.000	4.422.085	200.000
1967	8.000.000	297.149	717.600	149.587	215.000	10.000.000	189.259	396.055	5.253.492	230.000
1968	8.250.000	273.717	712.835	126.539	240.000	9.520.000	163.038	435.282	4.715.578	230.000
1969	8.660.000	314.840	638.520	102.637	286.000	10.500.000	146.592	400.000	3.356.472	310.000
1970	8.600.000	330.712	527.635	123.838	360.000	10.000.000	149.861	400.000	4.253.631	375.000
1971	8.700.000	335.627	688.415	159.013	396.000	13.500.000	173.861	522.000	5.956.178	465.000
1972	8.730.000	352.383	760.147	149.468	495.000	12.200.000	179.799	543.554	5.896.042	560.000
1973	8.850.000	322.840	677.261	154.119	481.000	10.000.000	149.120	512.827	5.095.157	560.000
1974	8.750.000	230.149	837.896	187.077	425.000	11.000.000	203.478	598.387	5.707.147	420.000
1975	9.250.000	241.508	670.000	214.534	418.000	14.750.000	199.935	480.000	6.948.637	488.000
1976	9.250.000	315.315	581.165	251.770	445.000	16.500.000	323.963	474.827	9.406.150	550.000
1977	9.325.000	276.550	776.809	249.566	374.000	16.650.000	247.952	574.874	8.994.906	455.000
1978	9.300.000	299.299	653.000	276.972	415.000	16.700.000	292.563	475.000	8.836.818	485.000
1979	9.400.000	232.505	612.000	269.584	445.000	17.500.000	216.585	476.207	8.759.726	590.000

1980	9.020.000	229.932	671.700	269.358	575.000	16.500.000	233.959	500.000	6.766.017	750.000
------	-----------	---------	---------	---------	---------	------------	---------	---------	-----------	---------

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s.166, 167, 170, 171, 172,173

Ekim alanlarının genişlemesinin tabii sonucu olarak üretim miktarlarında da artışlar olmuştur. Ancak üretim miktarındaki artış tek başına ekim alanlarının genişlemesi ile izah edilemez. Çünkü incelenen dönemde tarımsal üretimde, verimlilik artışları da yaşanmıştır. İlk dört plan döneminde tarım sektöründeki verimlilik artışları bazı seçilmiş ürünler baz alınarak tablo 7 ve 8’de gösterilmiştir. Tablolar incelendiğinde, tahıllar, baklagiller, yağlı tohumlar, tütün, şeker pancarı ve pamuk üretimlerinin tamamında bazı yıllarda dalgalanmalar olsa da üretimdeki verimlilik artma eğilimi göstermiştir.

Tablo 7: Seçilmiş tahıllar ve diğer bitkisel ürünlere ait verimler (kg/ha)

Yıl	Tahıllar			Baklagiller			Yağlı tohumlar			
	Buğday	Arpa	Mısır	Kuru fasulye	Mercimek	Nohut	Ayçiçeği	Yer fıstığı	Soya	Susam
1963	1 273	1 504	1 477	1 266	997	1 060	925	2 421	880	540
1964	1 054	1 163	1 470	1 272	857	1 058	1 031	2 555	883	566
1965	1 076	1 191	1 453	1 273	900	1 047	1 000	2 727	1 883	567
1966	1 208	1 402	1 527	1 227	1 000	1 072	917	2 348	783	593
1967	1 250	1 394	1 556	1 311	1 060	1 141	1 070	2 500	917	667
1968	1 154	1 304	1 527	1 262	970	1 133	958	2 500	1 133	625
1969	1 212	1 392	1 517	1 255	1 039	1 233	1 084	2 533	1 548	612
1970	1 163	1 255	1 605	1 394	852	1 090	1 042	2 467	1 091	581
1971	1 552	1 604	1 787	1 500	962	1 209	1 174	2 557	1 571	672
1972	1 397	1 472	1 669	1 500	1 019	1 028	1 131	2 270	2 133	524
1973	1 130	1 137	1 760	1 480	566	995	1 164	2 316	1 460	542
1974	1 257	1 291	1 935	1 450	1 026	1 114	988	2 444	2 429	630
1975	1 595	1 731	2 000	1 649	1 083	1 229	1 167	2 222	1 089	611
1976	1 789	1 860	2 192	1 559	1 129	1 241	1 236	2 738	1 328	584
1977	1 785	1 813	2 181	1 538	1 083	1 304	1 217	2 304	1 019	739
1978	1 796	1 827	2 241	1 560	1 015	1 220	1 169	2 364	1 063	674
1979	1 862	1 871	2 308	1 500	1 046	1 125	1 326	2 300	1 031	578
1980	1 829	1 893	2 127	1 447	1 021	1 146	1 304	2 158	767	578

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s.174,175

Tablo 8: Seçilmiş Bazı Ürünlere Ait Verimler (kg/ha)

Yıllar	Tütün	Şeker Pancarı	Pamuk
1963	560	24376	410
1964	711	25198	479
1965	596	21688	474
1966	576	28855	536
1967	637	35122	551
1968	596	37266	611
1969	466	32702	626
1970	456	34348	758
1971	518	37457	758
1972	510	39447	715
1973	461	33257	757
1974	884	30507	714
1975	828	32389	716
1976	1027	37564	817
1977	897	36042	740
1978	977	31905	727
1979	932	32493	778
1980	1018	25119	744

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s.176-177

GSMH'nın bileşimi ekonomilerin gelişmişlik düzeylerini ifade etmesi bağlamında önemli bir göstergedir. Az gelişmiş ekonomilerde tarım sektörü GSMH'nın önemli bir kısmını oluştururken gelişmiş ülkelerin GSMH'sında tarımın payı daha düşük seviyelerdedir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının uygulandığı 1963 yılında Türkiye'nin GSMH'sında tarım sektörünün payı %34,6 iken, arzu edildiği gibi tarım sektörünün GSMH'daki payı sürekli azalarak 1980 yılında %24,2'ye seviyesine inmiştir.

Tablo 9: Sektörlerin GSMH İçindeki Payları (sabit fiyatlarla) (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1963	34,6	17,1	48,3
1964	33,1	18,2	48,6
1965	30,9	19,4	49,8
1966	30,5	19,9	49,6
1967	29,3	20,7	50,0
1968	33,0	17,1	49,8
1969	31,2	18,4	50,4
1970	30,7	17,5	51,7
1971	30,2	17,8	52,0
1972	27,9	18,1	54,0
1973	24,5	19,3	56,2
1974	25,2	20,0	54,8
1975	24,5	20,6	55,0
1976	24,0	20,5	55,5
1977	22,8	21,3	56,0
1978	23,1	21,7	55,2
1979	23,2	20,7	56,1
1980	24,2	20,5	55,4

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s. 682

Tarımda meydana gelen bu gelişmelerle birlikte, tarımın toplam istihdam içindeki payı, beklendiği gibi zamanla azalmıştır. Tablo 10'da, 1960 yılında toplam istihdamın %77,8'i tarım sektöründe gerçekleştiği ve tarımın toplam istihdamdaki payının 1975 yılında % 64,1 olduğu görülmektedir. 1980 yılında ise tarımın toplam istihdamdaki payı %57,9 olmuştur.³⁴

Tablo 10: Tarımda Çalışan Nüfus Sayısı (Erkek ve Kadınlar Bir arada)

Yıllar	Toplam Nüfus (1000)	Aktif Nüfus (1000)	Tarımda Çalışanlar (1000)	Tarımda Çalışanların Aktif Nüfusta Payı (%)
1960	27755	12993	9737	77,8
1965	31391	13558	9750	71,9
1970	35605	15199	10230	67,7
1975	40198	16349	10483	64,1

Kaynak: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980, s.164

Tarımın toplam ihracat içindeki oransal payı 1963 yılında %77,2 iken dalgalanmalar göstermekle genel olarak bir azalma eğilimi göstermiş ve 1980 yılında %56 olarak

³⁴ TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009, s.24

gerçekleşmiştir. Bu eğilim iktisadi gelişme ile birlikte beklenen bir durumdur. Mutlak değer olarak tarımın ihracat içindeki payına bakıldığında ise 1963 yılında 284 milyon \$ seviyesinde bir tarımsal ürün ihracatı var iken 1980 yılında 5,7 kat artarak 1.629 milyon \$ seviyesine ulaşmıştır.

Tablo 11: Toplam ihracatta Tarımın Payı

Tarih	Toplam Milyon \$	Tarım	
		Milyon \$	(%)
1963	368	284	77,2
1964	411	312	75,9
1965	464	352	75,9
1966	491	379	77,3
1967	522	420	80,5
1968	496	406	81,9
1969	537	389	72,4
1970	588	428	72,8
1971	677	476	70,4
1972	885	588	66,5
1973	1.317	809	61,5
1974	1.532	831	54,2
1975	1.401	778	55,5
1976	1.960	1.237	63,1
1977	1.753	1.017	58,0
1978	2.288	1.516	66,2
1979	2.261	1.308	57,8
1980	2.910	1.629	56,0

Kaynak: TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009 s. 439

İlk dört plan döneminde tarım sektöründe büyüme oranı plan hedeflerinin gerisinde kalmış olsa da pozitif değer almış ve ortalama yüzde 3 civarında bir büyüme sağlanmıştır. İncelenen dönem itibariyle tarım sektörünün iktisadi büyümeye katkısı pozitif olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 12: Plan Dönemlerinde Büyüme Hızları (Gerçekleşmeler) (Sabit Faktör Fiyatlarıyla %)

Sektörler	I. Plan Ortalama (1963-67)	II. Plan Ortalama (1968-72)	III. Plan Ortalama (1973-77)	Ara Yıl 1978	IV. Plan Ortalama (1979-83)
Tarım	3,1	3,5	3,5	2,7	2,2
Sanayi	10,8	7,8	9,8	3,7	1,8
Hizmetler	7,3	7,9	7,9	4,1	2,6
GSYİH	6,4	6,8	7,3	4,3	2,5
GSMH	6,6	7,1	6,5	2,9	2,1

Kaynak: Ahmet Yörük, "Türkiye Ekonomisinde Yapı Değişimleri Planlı Dönem (1963-1989)" İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 46 Yıl 1988, s.103. Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8434>, Tarih: 13.09.2020

Sonuç

Beş yıllık kalkınma planları döneminin 1963-1980 alt döneminde, tarım sektöründe önemli gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. 1963 yılında 23.913 bin hektar arazi işlenirken, 1980 yılında 24.560 bin hektara ulaşılmıştır.

Tarımda kullanılan makinelere bakıldığında, 1963 yılında 1.963.632 adet kara saban, 50.844 adet traktör ve 5.931 adet biçer döver tarımda kullanılırken 1980 yılında kara saban sayısı 953.292'ye gerilerken, traktör sayısı 436.369'a, biçer döver sayısı da 13.667'ye ulaşmıştır. Tarım makinelerindeki bu değişimin tabii sonucu olarak da modern makinelerle işlenen arazi miktarında da oldukça önemli artışlar yaşanmıştır. Kimyasal gübre kullanımı da bu dönemde önemli miktarda artış göstermiş ve bunlara bağlı olarak da tahıllar, baklagiller, yağlı tohumlar, tütün, şeker pancarı, pamuk gibi tarımsal ürünlerin verimliliklerinde artışlar yaşanmıştır.

Tarımın GSMH'daki payı sabit fiyatlarla 1963 yılında %34,6 iken 1980 yılında %24,2'ye gerilemiştir. İncelenen dönemde tarımın toplam istihdamdaki payının beklenen şekilde azaldığı görülmektedir.

1963 yılında 368 milyon dolar olan toplam ihracatımızın 284 milyon dolarlık kısmı yani %77,2'si tarım ürünlerinden oluşurken, 1980 yılında 2.910 milyon dolar olan toplam ihracatımızın 1.629 milyon dolarlık kısmı yani %56'sı tarım ürünlerinden oluşmaktadır. Tarım ürünlerinin toplam ihracat içindeki oransal büyüklüğünün iktisadi gelişme ile birlikte azalması beklenen hatta arzu edilen bir durumdur. Ancak şunu da gözde kaçırmamak gerekir, 1963-1980 döneminde tarım ürünleri ihracatımız yaklaşık altı kat artarak 284 milyon dolardan, 1.629 milyon dolara ulaşmıştır.

Bu gelişmelerin ışığında; 1970'li yılların ortalarından itibaren ülkede yaşanan siyasi, iktisadi istikrarsızlık ve sokak olaylarına rağmen, ilk dört plan döneminde tarımda hem yapısal değişim hem de üretim miktarlarındaki değişim hususunda önemli başarıların elde edildiği söylenebilir.

Kaynakça

- Akbank. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978*. Akbank Kültür Yayınları, Apa Ofset Basımevi, İstanbul, 1980.
- Karakoyunlu, Yılmaz. *Türk Ekonomisinde Çağdaşlaşma Süreci*. Diyalog Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kazgan, Gülten. *Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*. 1. Basım. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Tokgöz, Erdinç. *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-1999)*. 5.Bası. İmaj Yayınevi, Ankara, 1999.
- Sağlam, Dündar. *Türkiye Ekonomisi*. Sanem Matbaası, Ankara.
- Şahin, Hüseyin. *Türkiye Ekonomisi*. 5. Baskı. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.
- T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. *BBYKP*. Ankara, 1963.
- T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. *İBYKP*. Ankara, 1968.
- T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. *ÜBYKP*. Ankara, 1973.
- T.C. Başbakanlık, Devlet Planlama Teşkilatı. *DBYKP*. Ankara, 1979.
- TÜİK. *İstatistik Göstergeler 1923-2009*. Ankara, 2010.
- Yörük, Ahmet. "Türkiye Ekonomisinde Yapı Değişimleri Planlı Dönem (1963-1989)", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46: 95 – 151.
- Erişim: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/8434>, 13.09.2020.

STRUCTURED ABSTRACT

At this study, developments in agricultural sector, one of the major sectors in economy, are tried to be analyzed in respect of the era in which plan based and protectionist policies were implemented. The majority of agricultural production is foodstuff. In addition to the fact that price and income elasticity of demand to agricultural products is rigid, its supply elasticity is also rigid. These reasons make agricultural sector distinct from other sectors.

Republic of Turkey, founded in 1923, had an uneasy situation from economic point of view. However, the founder will of the country had aimed at reaching to the level of contemporary civilizations and so, economic development and independence was embraced by the founder will. It has to be mentioned that the meaning of economic development to the founder will was industrialization. As a result of this perception, industrial sector had a priority and agricultural sector was pushed into the background. With Marshall help program, after the year 1948, it is seen that mechanization in agricultural sector was advanced and thus, beginning from 1950s, rate of the agriculture in total credits and investments had increased. Turkish economy was begun to be administrated with respect to development plans of five years. Targets determined and principles accepted within these development plans which are in context of the era studied at this study, have been analyzed. In the mentioned era, developments in agriculture sector have been analyzed in respect to fields planted, machinery used, fertilizer, quantity of production, productivity, employment, export and the rate of agriculture in GNDP. Social, political and economic unrest experienced especially during third and fourth plan period, have resulted in negative effects on Turkey and Turkish economy, especially on implementation of the plans. Despite the negation experienced and failures in implementation of the programs, significant developments at agriculture have been experienced.

In the first plan, targets of the agricultural policies were determined as, sustaining of targeted growth rate, increase in agricultural product, development of export for industry and providing the increasing raw material demand of industry. In addition to economical targets, social targets were also detected such as contributing to the overcoming unemployment so that non-agricultural sectors may create employment; avoiding unplanned urbanization, a result of workers' flow from towns to cities; enhancing nutrition levels, and in this context increasing consumption of protein which has animal origin. Moreover, it was also mentioned that a radical change should not be expected in a short period of five years; and thus the desired level of development should be achieved

if the restricted investment sources were used in a rational manner and the productivity was increased.

In the second plan, it was thought that rate of agriculture sector in GNDP would decrease, and the rate of industry would increase, thus economic growth would be stable and independent from weather conditions. Targets in agriculture sector were; decreasing dependency level of agricultural production to weather conditions, production growth rate should be at a such level that it will not result in a pressure on inflation and should contribute to realization of development targets. An other target was that demand to foodstuff should be supplied by domestic production without any need to import. Moreover, in order to be able to meet the demand to foodstuff deriving from increase in income and population,, 23 percent increase in five years added value of agricultural was calculated and seen as realizable.

In the third plan it was foreseen that agricultural product should be increased at a rate of 4,5 percent per year. Planning of the agricultural was made in such rudiments: Controlling the level of agricultural production at such a level that it would not result in inflation and tightness in economy; increase in standard living of the farmer, advancement of technology, meet of domestic demand which is a result of population growth and living standard; improving nutrition level; taking advantage of export potential. While targets related to agriculture sector were determined, the following factors were taken into account: it is almost reached to the limits of cultivable land, agricultural technology used is outdated, productivity is low except a few crops; substructure is insufficient; public services are inadequate.

In the fourth plan, it was predicted that domestic demand for agricultural products will increase at a rate of 5,1 percent each year. It was targeted that export of agricultural products would be increased at a level of 7,2 percent in the period of 1979-1983. Another target is the increase of agricultural production at a rate of 5.3 percent. The amount of fixed capital investments in this period was 1578,8 billion TRL with 1978 pieces. Fixed capital investments in agriculture sector was determined as 191,6 billion TRL. 93,4 billion TRL of this investment would be invested by public sector and 98,2 billion would be invested by the private sector.

Cultivable land was widened during the period which is analysed in this study and reached to 24.650 thousand hectares. The amount of modern inputs used in agriculture significantly changed; While in 1963 1.963.632 wooden plows, 50.844 tractors and 5931 combine harvesters were used these figures respectively became 953.292, 436.369 and 13.667 in 1980. The amount of chemical fertilizer used in 1960 was 107 thousand tonnes

whereas quantity of chemical fertilizers used in 1976 was 5.972 tonnes. These increases in modern inputs in turn resulted in an increase in productivity of selected crops such as wheat, barley, corn, white bean, lentil, chickpea, sunflower, peanut, soybean and sesame seed. The rate of agriculture in GNDP decreased as an expected result of economic development. In 1963, rate of agriculture sector in GNDP was 34,6%, and it decreased to a level of 24,2% in 1980. Additionally, the rate of agriculture on total export decreased in this period; from 77,2 % in 1963 to 56% in 1980. But, it must also be mentioned that export in agricultural products increased 5,7 times that is from 284 million USD to 1.629 million USD. In parallel with economic development, the rate of agriculture sector in total employment decreased during the period analyzed. The average growth rate of agriculture sector was 3,1% during the first plan period, 3,5 % in the second plan period, 3,5 % in the third plan period and 2,2 during the fourth plan period. GNDP growth rate during the same periods were respectively 6,6%, 7,1%, 6,5% and 2,1%. So, although growth rates of agriculture sector was under the targeted levels, it can be argued that , agriculture sector had significant contribution to economic growth.

Despite political and economic instability and violent incidents experienced in the country beginning from mid1970s, it can be argued that during the period of four plans, in agriculture sector significant advancements have been achieved with respect to both structural change and production level.